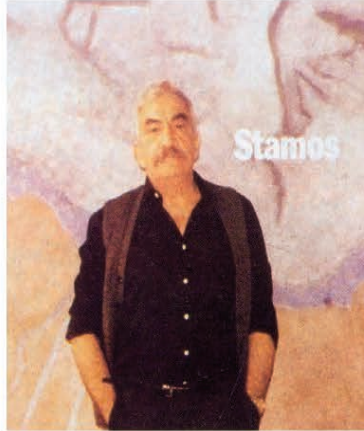
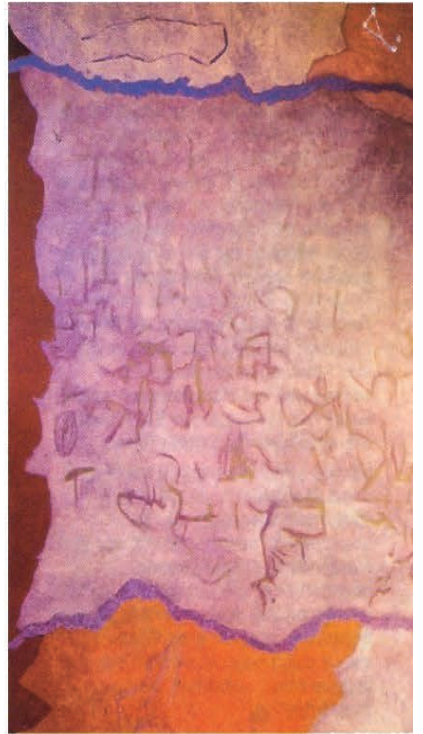

Ατέρμονο πεδίο - Σειρά Κολωνία.
Δύο γράμματα από τὰ Τεροσόλυμα ΙΙ
(460x340 ἐκ.) 1983-84, ἀκρυλικό.

Λεβάντες (216x166 ἐκ.) 1956,
λάδι.

Σοφία

Συνομιλία τοῦ Φοίβου Ἰ. Πιομπίνου
μὲ τὸν Θεόδωρο Στάμο,
τὸν ἑλληνα ζωγράφο
τῆς διασποράς.

ΕΙΝΑΙ ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΟΚΤΩ ΧΡΟΝΙΑ τώρα που πρωτογνώρισα τὸν Στάμο σ' ἓνα φιλικὸ γάμο, μιὰν ἀνοιξη, στὴ Λευκάδα. Λίγο ἔλειψε νὰ πῶ στὴ γενέτειρά του Λευκάδα, τόσο πολὺ τὸν ἔχω συνδέσει μ' ἐκεῖνο τὸν τόπο, κι ἄς τὸν ἐπισκεφθῆκε γιὰ πρώτη φορὰ κοντὰ στὰ πενήντα του χρόνια, αὐτὸς πού, γεννημένος στὴ Νέα Ὑόρκη ἀπὸ μετανάστες γονεῖς καὶ μεγαλωμένος στοὺς πολύβοους δρόμους τῆς Νέας Βαβυλώνας, παραμένει πάντοτε ἓνας ξένος γιὰ τοὺς ντόπιους καὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πολιτεία, παρόλο που ἀποτελεῖ πιά, σὰν ἀπὸ πάντα, ἓνα ἀναπόσπαστο στοιχεῖο – ἢ στοιχεῖο – τοῦ λευκαδίτικου χώρου.

Πᾶνε ὀκτῶ χρόνια πιά που ἀρχίσαμε ἓνα διάλογο, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται ὅποτε συναντιόμαστε, σὰν μόλις νὰ τὸν ἔχουμε σταματήσει. Ἀπὸ τίς τεράστιες αὐτὲς συζητήσεις που εἶχαμε κατὰ καιροὺς, ἔκανα μιὰν ἐπιλογή, που τῆς ἔδωσα τὴ μορφή ἑνὸς ἀφηγηματικοῦ μονόλογου, ἐπειδὴ προτίμησα ὁ λόγος του νὰ ἔχει συνεχὴ ροή, ἀπαλείφοντας τίς ἐρωτήσεις μου που προκάλεσαν αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ λεγόμενά του. Ἔτσι, ἀφήνοντάς τον νὰ μιλήσει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ὁ ἴδιος, πιστεύω ὅτι τὸ κείμενό του ἀποκτᾶει μεγαλύτερη ἀμεσότητα καὶ ζεστασιά, ἢ προσωπικότητά του τοῦ βγαίνει πιὸ ἀνάγλυφη καὶ ὁ καλλιτέχνης μᾶς γίνεται πιὸ οἰκεῖος καὶ ἀνθρώπινος.

Φ. Πιομπίνος, Ὀκτώβριος 1986

Γεννήθηκα τέταρτο ἀπὸ ἕξι παιδιά στὶς 31 Δεκεμβρίου 1922 στὴ Νέα Ὑόρκη ἀπὸ μετανάστες γονεῖς. Ἡ μάνα μου Σπαρτιάτισσα ἀπὸ τὴν Ἀναβρυτὴ τοῦ Ταῦγκετου, ὁ πατέρας μου Θεόδωρος Σταματελάτος, Λευκαδίτης. Δύσκολα χρόνια, σκληρὴ ζωὴ, σπῖτι τεσσάρων δωματίων γιὰ ἑννέα ἄτομα – οἱ γονεῖς, ὁ μπάρμπαρς μου ὁ Ἀναστάσης κι ἐμεῖς τὰ ἕξι παιδιά, τρία καὶ τρία – τουαλέτα ἔξω στὸν κῆπο. Γιὰ νὰ φᾶμε, νὰ σοῦ πῶ, εἶχαμε, ἀλλὰ γιὰ παραπάνω δὲν εἶχαμε. Δούλευε ὁ πατέρας μου μέρα νύχτα, δούλευε κι ὁ μπάρμπαρς μου, δουλεύαμε κι ἐμεῖς τὰ παιδιά. Οἱ γονεῖς μου γνωρίστηκαν στὸ πλοῖο που τοὺς ἔφερε στὸν Νέο Κόσμο. Ὁ πατέρας μου στὸν Καναδά, ὅπου ξεμπάρκαρε, δούλευε σὲ ζαχαροπλαστεῖο. Ὅταν κατέβηκε στὴ Νέα Ὑόρκη, δούλευε γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἀπ' τὴ Σπάρτη, ἔκανε θελήματα καὶ τέτοια σὲ ἄθλιες συνθήκες. Τὰ μούντζωσε κι ἀνοιξε στὸ Μανχάταν μαγαζὶ δικό του, καθαριστήριο καπέλων, καὶ γιὰ λίγα χρόνια ἔκανε ἀρκετὰ χρήματα. Ἡ μάνα μου δούλευε κι ἐκεῖνη στὸ μαγαζὶ, τότε που ὑπῆρχε πολλὴ δουλειὰ καὶ τὴ χρειάζοντουσαν ἔπλενε καπέλα, τὰ ἔραβε, ἔφτιαχνε τὴν κορδέλα τους. Ἀλλὰ κι ἐμεῖς τὰ παιδιά καθαρίζαμε καπέλα. Κάθε μεσημέρι πῆγαινα στὸν πατέρα μου τὸ φαγητό του, στὸ συρφετὸ τυλιγμένο σὲ πετσέτα.

Ὅμως ἦρθε μιὰ μέρα που σταμάτησε ἐντελῶς ἡ δουλειὰ, σὰ νὰ κόπηκε μὲ τὸ μαχαίρι. Ἦταν ζήτημα ἂν ἔμπαιναν δύο ἄνθρωποι τὴν ἡμέρα στὸ μαγαζὶ. Ἔτσι σιγὰ-σιγὰ τὸ κλείσαμε, τί νὰ κάναμε; Καὶ τότε ἀγοράσαμε ἓνα φορηγάκι καὶ πηγαίναμε στὸ δάσος καὶ μαζεύαμε διάφορα φύλλα, ἰδίως τὸ φθινόπωρο, ὁμορφα ξερὰ φύλλα καὶ φτέρες καὶ τέτοια, καὶ τὰ πουλάγαμε στὶς ἀγορὲς καὶ στὰ μαγαζιά. Ἐγὼ τριγυροῦσα καὶ στοὺς δρόμους καὶ λουστράριζα παπούτσια. Στὸ σπῖτι μιλούσαμε ἑλληνικά. Ὁ πατέρας μου δὲν ξαναγύρισε στὴν Ἑλλάδα. Χρόνια καὶ χρόνια ἔστελνε χρήματα στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα καὶ τὰ ἔχασε μὲ τὸν πόλεμο. Ἔτσι δὲν ἤθελε νὰ ξανακούσει γιὰ Ἑλλάδα. Ἡ μάνα μου ὅμως ἐπέστρεψε μιὰ φορὰ στὴν Ἑλλάδα.

Οἱ γονεῖς μου δὲ μ' ἐνθάρρουναν ποτὲ νὰ ζωγραφίσω ἀλλὰ οὔτε καὶ μὲ ἀποθάρρουναν. Μοῦ εἶπαν ἀπλῶς ὅτι δὲ θὰ πρέπει νὰ περιμένω καμιὰ βοήθεια ἀπὸ μέρους τους, γιατί δὲν εἶχαν λεφτά. Ἔτσι, μὲ ἄφησαν ἐντελῶς ἐλεύθερο. Βέβαια τὴ ζωγραφικὴ μου δὲν τὴν κατάλαβαν ποτέ.

Πότε πρωτάρχισα νὰ ζωγραφίζω δὲν τὸ θυμᾶμαι πιά. Μᾶλλον ξέρω, σὰν τὸ σκεφτῶ καλύτερα. Ἦμωνα ὀκτῶ χρονῶν. Ἦταν τότε που εἶχα πέσει κάτω, εἶχα πάθει ρῆξη τῆς σπλήνας καὶ μοῦ τὴν εἶχαν ἀφαιρέσει μὲ ἐγχείρηση. Μὲ εἶχαν στείλει λοιπὸν γιὰ ἀνάρρωση καὶ διακοπὲς στὴν ἐξοχὴ καὶ κάποιος μοῦ εἶχε χαρίσει πολὺχρωμα κραγιόνια. Τότε ἄρχισα νὰ ζωγραφίζω. Δὲν ἤξερα βέβαια πῶς θὰ γινόμουν κάποτε ζωγράφος, οὔτε καὶ που σκεφτόμουν κάτι τέτοιο. Ἀλλὰ ζωγράφιζα. Ὅστερα ἀπὸ τὴν πρώτη μου ἐκθεση στὴ Νέα Ὑόρκη τὸ 1943 συνειδητοποίησα πιά ὅτι θὰ ζοῦσα γιὰ πάντα ὡς ζωγράφος. Ἡ κύρια θε-

ματογραφία μου άρχισε με τη σειρά των θαλασσινών όταν παραθέριζα στο Λόνγκ Άιλαντ. Το ταξίδι μου όμως στο Νέο Μεξικό και στο Κολοράντο υπήρξε αποφασιστικός σταθμός για τη ζωγραφική μου σταδιοδρομία, γιατί τότε άνοιξαν τα μάτια μου με άλλα πράγματα όπως τα καινούργια τοπία, τα βράχια, τα πετρώματα, οι βραχογραφίες των Ινδιάνων. Γι' αυτό κι αργότερα ή πρώτη μου έπαφή με την Ελλάδα δεν υπήρξε ένα ξάφνιασμα.

Στην Εύρώπη πρωτόρθα μαζί με τον ποιητή Ρόμπερτ Πράις (Robert Price), για τον ίδιο ακριβώς λόγο που όλοι οι άμερικοί διανοούμενοι, τότε αλλά και από χρόνια, πήγαιναν στη Γαλλία και στην Ιταλία. Το ίδιο θέλησα να κάνω και εγώ τη χρονιά 1948-49. Στην Ιταλία βρέθηκα τόσο κοντά στην Ελλάδα, που είπα ως πάω μέχρι εκεί. Το '48 ήταν ακόμη εμφύλιος πόλεμος και τα χρόνια ήταν πολύ δύσκολα. Όμως το γεγονός αυτό δεν μπόρεσε να με σταματήσει, γιατί εγώ, ξέρεις, είμαι για ριψοκίνδυνα πράγματα. Έτσι πρωταντίκρισα την Ελλάδα το '48. Αλλά τί να δεις τότε στην Ελλάδα; Άλλη χώρα τότε, άλλη τώρα. Φτώχεια, κακομοιριά, πείνα, ξιπόλητα παιδιά. Έτσι δεν μπόρεσα να δω αυτά που ήθελα: ήθελα να πάω στη Λευκάδα. Λίγο έλειψε να πέσουμε σ' ένεδρα των ανταρτών. Το ταξίδι μου εκείνο ήταν ένα προσκύνημα στα μέρη των γονιών μου. Έτσι δεν γνώρισα τους καλλιτεχνικούς κύκλους εκείνης της εποχής εκτός από τον Χατζηκυριακό-Γκίκα και τον Τσαρούχη. Αργότερα στην Αμερική γνώρισα και τον Γιώργο Γουναρόπουλο.

Ανατολίτικο πρωινό (173x173 εκ.) 1969, λάδι.
Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Βιέννη.

τα τέλη Οκτωβρίου, ώσπου φαντάζομαι κάποτε να μην ξαναφύγω ποτέ πια και να εγκατασταθώ όριστικά εδώ. Βλέπεις δε θέλω να μου συμβεί ό,τι συμβαίνει σε όλους τους ηλικιωμένους στη Νέα Υόρκη, που κάποτε παύουν να ξαναβγούν από το σπίτι τους λόγω της έγκληματικότητας.

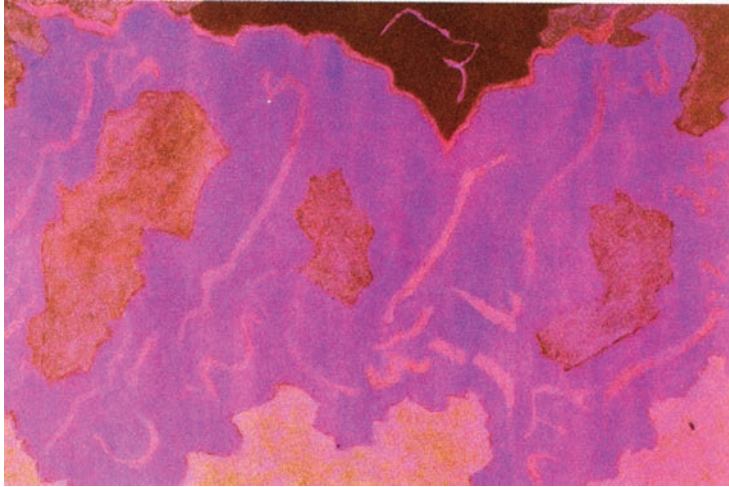
Το ελληνικό φως και το ελληνικό τοπίο μοιάζουν, να σου πω την αλήθεια, με το φως και το τοπίο στο Νέο Μεξικό και στο Κολοράντο. Τα βουνά και τα βράχια που έβλεπα στην Ελλάδα μου ήταν πράγματα γνωστά και δε με ξάφνιασαν καθόλου. Πιστεύω ότι τα έργα μου είναι ελληνικότερα από τα έργα όλων των ελλήνων ζωγράφων. Αυτό μου το είχε πει κάποτε μια Ελληνίδα από δω, ή Λίτσα Τσιτσέρα, που έχει έντεκα κομμάτια μου, κι από τότε το σκεφτόμουνα συνεχώς και λέω σά να έχει δίκιο. Τα έργα μου κρατάνε κάτι από το ελληνικό φως, αλλά πιό πολύ κρατάνε κάτι το μυστηριώδες, έχουν κάτι το μεταφυσικό, που είναι πολύ ελληνικό, κάτι από την ελληνική μεταφυσική. Κι όποτε επιστρέφω στην Ελλάδα και ιδίως στη Λευκάδα που την ξέρω πια πολύ καλά, ένθουσιάζομαι κι αναρωτιέμαι ποιός να περπάτησε εδώ, ποιός θεός λέω να περπάτησε σ' αυτούς τους χώρους. Κι αυτά τα πράγματα δε λέω ότι μου βγαίνουν στο έργο μου, αλλά πάντως προσπαθώ να εκφράσω αυτά τα μυστήρια.

... Τη σύγχρονη ελληνική ζωγραφική την έχω παρακολουθήσει σε μερικές εκθέσεις όταν τυχαίνει να βρεθώ στην Αθήνα. Βρίσκω ότι στην τέχνη ό,τι γίνεται άλλοι γίνεται κι εδώ

και μάλιστα πολυ καλά. Οι ελληνες ζωγράφοι ζωγραφίζουν καλά. Τα έργα τους όμως δε μου κάνουν εντύπωση, γιατί αυτό που κάνουν το βλέπεις και στο εξωτερικό. Δε βλέπεις τίποτα το καινούργιο στα έργα τους, κάτι, ξέρεις, που να βγαίνει από την καρδιά τους, από τα χείλη τους, από το στομάχι τους, από τα έντόσθια τους.

Προσωπικά δεν έχω γνωρίσει πολλούς νέους ζωγράφους. Γνωρίζω καλά τη Λίτσα Χαρολάμπους, τον Θεοδωρή Μανωλίδη και τον Τάσο Χρήστο, και δε θέλω να γνωρίσω άλλους, γιατί άμα γνωρίζεις πολυ κόσμο, δεν έχεις πολυ χρόνο για τη δουλειά σου. Στην Αμερικη υπάρχουν Έλληνες που έχουν κάνει όνομα, που έχουν ήδη μια θέση εκεί και στέκουν επάξια δίπλα στους άλλους, και πρώτα-πρώτα ο Γουίλιαμ Μπαζιώτης, αλλά και η Χρύσα (Βαρδέα), ο Λουκάς Σαμαράς, ο Μιχάλης Λεκάκης, ο Τάσος Δάφνης κ.ά. Αυτοι είναι μερικοί, αλλά σιγά-σιγά βγαίνουν κι άλλοι.

Οι παλαιότεροι ελληνες ζωγράφοι μ' άρεσαν πολυ, αλλά καθως κοιτάζω τα έργα τους χρόνο με το χρόνο, διαπιστώνω ότι η δουλειά τους ήταν καλύτερη όταν έμεναν έξω, στη

Άτερομο πεδίο - Σειρά κρητικά ριζίτικα (127x 184 εκ.) 1983, ακρυλικό.

Γερμανία ή στη Γαλλία ή δε ξέρω που άλλο, παρά από τότε που επέστρεψαν στη χώρα μας. Στο εξωτερικό έκαναν πιο προχωρημένη τέχνη, αλλά όταν γύρισαν πίσω άλλαξαν, ίσως επειδή χρειάστηκε να δουλέψουν για την αγορά, για να ζήσουν. Έγω δε πιστεύω στην αγορά. Ο άνθρωπος, αν είναι ζωγράφος, θα είναι ζωγράφος σ' ολόκληρη τη ζωή του κι έτσι θα πορευτεί. Αυτό δε συμβαίνει με τους ελληνες ζωγράφους, και με τους νέους και με τους παλαιούς. Βέβαια η έμπορευματοποίηση της τέ-

χνης δε είναι κάτι το καινούργιο. Έτσι ήταν πάντα και στην αρχαία Ρώμη έτσι ήταν, και στο Παρίσι, όταν αυτό ήταν καλλιτεχνικό κέντρο. Έτσι ήταν πάντοτε, κι έτσι θα είναι. Σήμερα απλως η τέχνη ίσως να είναι πιο ακριβή. Τα ακριβά έργα είναι για τους πλούσιους, και τα φθηνά είναι για τους φτωχούς. Οι ύψηλες τιμές που πιάνουν τα έργα μου είναι κάτι που με ξεπερνά. Άλλωστε αυτά τα χρήματα δε φτάνουν στα χέρια μου. Εκείνο όμως που ξέρω είναι ότι όταν κάποιος δώσει τεράστια ποσά για ένα έργο τέχνης, ακόμα κι όταν είναι για επένδυση, θα σεβαστεί αυτό το έργο, έστω μόνο και μόνο για τα λεφτά που αξίζει. Έτσι η τέχνη των έργων μου δε με φοβίζει, γιατί ξέρω ότι πέφτουν σε καλά χέρια.

Στην Αμερικη γίνονται πολυ αξιόλογα πράγματα, πάρα πολυ καλά πράγματα. Υπάρχουν βέβαια και τα κακά έργα. Όμως τα πράγματα κινούνται εκεί. Η Αμερικη σήμερα είναι το καλλιτεχνικό κέντρο του κόσμου. Όλες οι νέες τάσεις στην τέχνη πιστεύω πως ξεκινάνε από την Αμερικη. Στην αμερικανική τέχνη έχω κι εγω μια θέση, αφού οι πίνακές μου υπάρχουν σε σαράντα και πλέον μουσεια της Αμερικης, κι αφού για το έργο μου έχουν γραφεί αρκετά βιβλία. Έτσι πιστεύω ότι η θέση μου είναι για πάντα εκεί, στην Αμερικη.

... Ο άνθρωπος που με βοήθησε πάρα πολυ στη ζωή μου ήταν ο ποιητής Ρόμπερτ Πράις, αλλά δυστυχως πέθανε πολυ νωρίς για μένα και νέος στα χρόνια. Στη ζωγραφική μου δε πιστεύω ότι με επηρέασαν άλλοι ζωγράφοι, έμαθα όμως πολλὰ από τους άλλους. Το χειμώνα του 1948-49 που βρέθηκα στο Παρίσι γνώρισα, χωρίς να θυμάμαι πιο πως, τον περίφημο τεχνοκρίτη Κριστιάν Ζερβό. Φάγαμε μαζί μερικές φορές τα Χριστούγεννα εκείνα και μου έδωσε διάφορες συστατικές επιστολές. Έτσι γνώρισα πολλούς καλλιτέχνες όπως τον Πάμπλο Πικάσο κ.ά. που μου άρεσαν ως άνθρωποι, και ως καλλιτέχνες ήταν τεράστιες προσωπικότητες, όχι όμως ότι με επηρέασαν στη δουλειά μου. Ο Άλμπερτο

Τζιακομέτι (Alberto Giacometti) ήταν άρρωστος εκείνη την εποχή και δεν μπορούσαμε να γνωριστούμε στενότερα. Από τους άλλους που γνώρισα ιδιαίτερη έντύπωση μου έκανε ο Κωνσταντίν Μπραγκούζι (Constantin Brancusi), ο Άνρι Λωράνς (Henri Laurens) και ο Βίκτορ Μπράουνερ (Victor Brauner). Όταν επέστρεψα στην Αμερική, έστειλα δύο-τρία γράμματα στον Ζερβό, άλλ' από τότε, δεν ξέρω πώς, χάθηκε κάθε επαφή μαζί του.

Στην Αμερική ήμασταν μια μεγάλη παρέα ζωγράφων στα χρόνια της δεκαετίας του '40 και στις αρχές του '50. Δέ θυμάμαι καν τότε πρωτογνωριστήκαμε όλοι μαζί. Θα πρέπει ο ένας μας να γνώρισε τον άλλο, και κάπως έτσι έγινε σιγά-σιγά μια παρέα, χωρίς να έχει τίποτα που να τη χαρακτηρίζει σαν ομάδα όπως έγινε αργότερα γνωστή, χωρίς να έχουμε διόλου επίγνωση ότι αποτελούσαμε μια καλλιτεχνική ομάδα. Συντροφιά κάναμε μεταξύ μας και τίποτα παραπάνω, μέχρι την ημέρα που η Νίνα Λην (Nina Leen) μάς έβγαλε τη διάσημη σήμερα φωτογραφία του 1950 που πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Life* με τον τίτλο «Οι οξύθυμοι», και που μάς καθιέρωσε σαν την ομάδα του άφηρημένου εξπρεσιονισμού.

Ήμασταν, εκτός από μένα, οί: Willem de Kooning, Adolph Gottlieb, Ad Reinhardt, Richard Pousette-Dart, William Baziotis, Jackson Pollock, Clyfford Still, Robert Motherwell, Jimmy Ernst (ο γιός του Max Ernst), Bradley Walker Tomlin, Barnett Newmann, James Brooks, Mark Rothko και μόνο μία γυναίκα, η Hedda Sterne. Η φωτογραφία λοιπόν αυτή στάθηκε μοιραία για την ομάδα μας, που σιγά-σιγά πέρασε στην ιστορία της αμερικάνικης αλλά και της παγκόσμιας τέχνης με τον όρο που της έδωσε η Leen. Από όλους εκείνους της φωτογραφίας έξι μόνο ζούμε σήμερα: οί Pousette-Dart, de Kooning, Brooks, Motherwell και Sterne. Οί άλλοι πέθαναν πρόωρα, οί περισσότεροι με τραγικό θάνατο.

... Βλέπω καμιά φορά τον εαυτό μου στην Ελλάδα κι αναρωτιέμαι γιατί νά 'μαι εδώ. Δεν έχω μεγάλες επαφές με τον κόσμο στη Λευκάδα. Κάνω απλά παρέα με δυο-τρεις ντόπιους ζωγράφους. Κατά κάποιον τρόπο ζω μοναχικά σαν το λύκο της στέπας. Όλοι λένε για μένα ότι έχω κηρύξει την επανάστασή μου. Βλέπεις είναι δύσκολο πράγμα να αλλάξει ο άνθρωπος. Όσα χρόνια και να μείνει εδώ, πάντοτε ξένος θά 'ναι. Και εγώ αισθάνομαι ξένος εδώ, παρόλο που προσπαθώ να είμαι Έλληνας, και είμαι Έλληνας. Όμως από άλλο μέρος είμαι κι όπως λέει και το τραγούδι «ξένος είμαι κι ήρθα τώρα...» (σιγοτραγουδάει). Είναι από πλάκα γραμμοφώνου της εποχής μου και παλιότερα.. Μ' άρέσει η Αμερική πάρα πολύ. Μ' άρεσε πολύ και μ' άρέσει πάντοτε.

Τούνθρα I (142,2x200 εκ.) 1959, λάδι.

... Στην Αμερική δίδαξα για 22 χρόνια σε μια Σχολή, στο Art Students League και μετά στο Columbia και στο Brandeis University. Από κει πέρασαν πάρα πολλά νέα παιδιά, σε στενή σχέση μ' έμένα και με ταλέντο. Άπ' όλα αυτά ζήτημα είναι αν βγήκαν δυο-τρία. Ξέρεις, είναι πολύ δύσκολο να κάνεις όνομα στην Αμερική. Δεν αρκεί να είσαι καλός καλλιτέχνης. Οί καλοί καλλιτέχνες δεν κάνουν κατ' ανάγκη όνομα. Αυτό είναι το κακό. Χρειάζονται γνωριμίες, δημόσιες σχέσεις, γκαλερίστες που να σε προωθήσουν. Παίξει μεγάλο ρόλο αν η γκαλερί σου είναι γνωστή ή όχι. Έπειτα οί κριτικοί στην Αμερική επηρεάζουν πολύ την κοινή γνώμη, ιδίως κριτικοί όπως ο Clement Greenberg που έγραφε στο *Nation* και στο *Partison Review* ή ο Harold Rosenberg που έγραφε στο *New Yorker*. Μπορεί να σε κάνουν διάσημο ή να σε θάψουν.

... Μ' άρέσει η μουσική, ιδίως η σύγχρονη έντεχνη, όπως του Τζών Κέιτζ (John Cage), του Άλαν Χοβχάνες (Alan Hovhannes), του Τσάρλς Άιβς (Charles Ives), του Μόρτον Φέλντμαν (Morton Feldman), του Γιάννη Ξενάκη. Άκούω πολύ μουσική. Στην Ελλάδα μ' άρέσει ο Μαρκόπουλος, ο Θεοδωράκης κι ο Χατζιδάκις. Όμως εκείνο που μ' ένθουσίασε ήταν η φωνή του Νίκου Ξυλούρη. Τον έγνωρισα

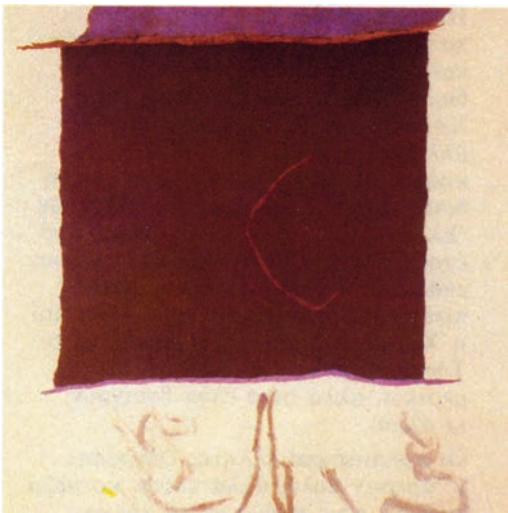
προσωπικά στο νοσοκομείο λίγο πριν πεθάνει. Είχα ακούσει ότι θα πεθάνει και είπα να τον γνωρίσω. Μετά το θάνατό του, το Κρητικό Σπίτι στη Νέα Υόρκη διοργάνωσε μια ολόκληρη βραδιά για τον Ξυλούρη. Μίλησαν για τη ζωή του, για το έργο του, έπαιξαν τη μουσική του. Ύστερα από εκείνη τη βραδιά άκουσα ακόμα περισσότερο Ξυλούρη. Είπα και μου έφεραν δυο-τρεις κασέτες του κι άκουγα, και άκουγα τη φωνή του. Έτσι γεννήθηκε η σειρά μου με τα Ριζίτικα.

... Διαβάζω πάρα πολύ ό,τι βρω μπροστά μου. Όχι τόσο στην Αμερική όσο εδώ στην Ελλάδα. Κάθε μεσημέρι και κάθε βράδυ προτού να κοιμηθώ. Είναι δύσκολο να πω ποιои συγγραφείς μου άρεσουν, είναι τόσοι πολλοί. Τελευταία διάβασα το Φθινόπωρο του Πατριάρχη του Μαρκές. Κόντεψε να με τρελάνει, πήγα να πεθάνω. Μ' άρεσε και δέ μ' άρεσε συγχρόνως, το κατάλαβα και δέν το κατάλαβα...

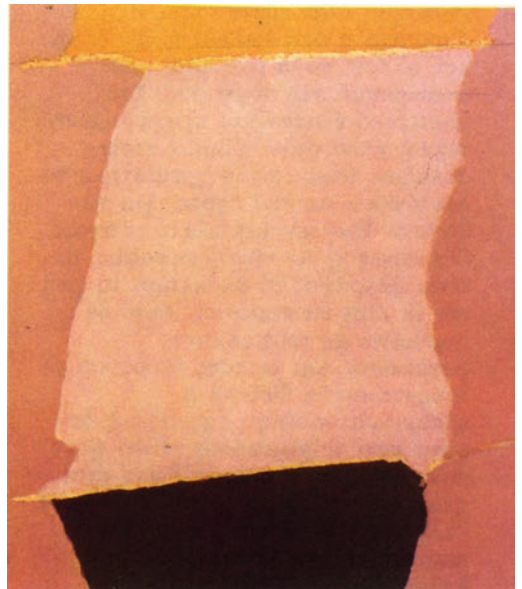
... Ζωγραφίζω πάντοτε με το φώς της ημέρας. Το φυσικό φώς δουλεύω. Το βράδυ απλώς κατεβαίνω στο εργαστήρι μου κι ανάβω τις λάμπες για να δώ τί έχω κάνει. Όσο ζωγραφίζω, έχω ένα πολύ συγκεκριμένο όραμα στο κεφάλι μου. Πρώτα δίνω ένα χρώμα σ' ολόκληρο το μουσαμά. Ύστερα αρχινάω να κάνω σχέδια πάνω στη μονόχρωμη επιφάνεια. Και σιγά-σιγά ό πίνακας παίρνει μορφή, και ή μορφή αυτή αλλάζει καταπώς πρέπει, καταποῦ πάει ή γραμμή, καταποῦ πάει το ίδιο το έργο. Όταν κτυπήσει ή καμπάνα μες στο κεφάλι μου, καταλαβαίνω ότι το έργο έχει τελειώσει και τότε σταματώ και δέν επανέρχομαι ποτέ πιά σ' αυτό.

Ένα έργο μου, προτού να το αρχίσω, το δουλεύω μέρες μέσα μου. Γι' αυτό άλλωστε δέ βγάζω πολλούς πίνακες. Όταν όμως το αρχίσω, βγαίνει γρήγορα, σε μερικές ώρες, σε μία, δυό, το πολύ τρεις μέρες. Σαράντα πέντε χρόνια πείρας είναι αυτά, μὴν το ξεχνάς. Μέχρι να φτάσω όμως στο τελάρο, τρέμω. Πρέπει να τό 'χεις ζήσει αυτό, για να τό καταλάβεις. Τρέμω γιατί δέν ξέρω τί θα βγει. Κι όταν ζωγραφίζω τρέμω, αλλά λιγότερο, όχι όπως προτού ν' αρχίσω. Υπάρχει πολλή αγωνία. Αλλά ζωγραφίζω και προσπαθώ να τό ξεχάσω. Κι όταν δέ μου βγαίνει στον πίνακα αυτό που θέλω, αρχινάω και κτυπώ το κεφάλι μου στον τοίχο. Τελικά αυτό που βγαίνει είναι άλλο από το αρχικό μου όραμα. Όμως όταν σταματήσω να δουλεύω έναν πίνακα, σημαίνει ότι με ικανοποιεί κι ότι δέν έχω να τό κάνω τίποτ' άλλο.

Όλα μου τα έργα τα γνωρίζω, και πάντοτε αναγνωρίζομαι σ' αυτά: πάντοτε με εκφράζουν, παρ' όλη την εξέλιξη που γίνεται μέσα μου με τα χρόνια. Όταν βλέπω τα έργα μου κρεμασμένα σε μουσεια ή σε σπίτια, τα χαίρομαι ακριβώς όπως χαίρομαι σα θεατής και για τα έργα του Ματίς (Matisse) ή όποιου άλλου ζωγράφου που μ' άρέσει. Κι επιπλέον τα χαίρομαι κι ως δικά μου έργα και δέ μιλάω από έγωισμό, αλλά νά, πώς να τό κάνουμε, με τα χέρια μου έχουν γίνει, και με τα μάτια μου, και με την καρδιά μου.

Ατέρμονο πεδίο - Σειρά Λευκάδα
(168,2 x 152,4 εκ.) 1979, ακρυλικό.

Ατέρμονο πεδίο - Σειρά Λευκάδα
(152,3 x 153 εκ.) 1980, ακρυλικό.

* Το κείμενο αυτό πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό Έμεις. Ο κόσμος της Εθνικής Τράπεζας, τχ 10, Δεκέμβριος 1986, σσ. 26-31.